

ПОСТРИЖЕННЯ КНЯЗЯ ВОЙШЕЛКА: ПОЛІТИКА КНЯЗЯ ДАНИЛА І СТРАТЕГІЇ ЛІТОПИСЦІВ

Оповідь, точніше, дві оповіді про постриження литовського князя Войшелка читаються у Галицько-Волинському літописі (далі ГВЛ) під 1255 та 1262 рр.¹ Ці повідомлення в історіографічній традиції розглядаються як записи різних осіб про одні й ті ж події. Детально на описі Войшелкового постриження зупинився В. Пашуто, висловивши гіпотезу про існування двох версій – давньоруської та литовської². Зважаючи на те, що подвійні повідомлення (дублі) в літописах не поодинокі, і в низці випадків дозволяють виявити тенденції переробки та редагування, пропонуємо ще раз звернутися до цього сюжету.

Порівняння текстів демонструє змістовні зрушення, наращення на одному каркасі різних деталей. Вони задовільно пояснюються, якщо припустити житійну переробку фрагмента Данилового літопису наприкінці XIII ст., найімовірніше за часів князювання Володимира Васильковича. Пор. тексти:³

¹ Дати проставлено заднім числом лише в одному зі списків ГВЛ (Іпатівському, далі Іпат.), ймовірно, на початку XV ст., тому вони умовні. У Хлебніковському (Хлебн.) більшість з них відсутня. Див., напр.: Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. *ЗНТШ*. Львів 1901, т. 41, с. 1-72; Романова О. В. О хронологии Галицко-Вольнской летописи XIII в. по Ипатьевскому списку. *Прошлое Новгорода и Новгородской земли*. Новгород 1997, с. 66-70.

² Як правило, вважають, що обидві оповіді написано різними людьми, в тому числі на цій підставі намагаються визначити приналежність текстів до тієї чи іншої редакції ГВЛ. Див., напр.: Грушевський М. С. Хронологія..., с. 38, 43; Генсьорський А. І. *Галицько-Волинський літопис (процес складання, редакції і редактори)*. Київ 1958, с. 57-58, 65; Огицкий Д. П. Великий князь Войшелк. *Богословские труды*, Москва 1983, т. 24, с. 177; Goldfrank D. *Lithuanian Prince-monk Vojtselk. Harvard Ukrainian Studies*. 1988, vol. 11/3-4, p. 46-49; В. Т. Пашуто литовську редакцію ідентифікував з другою, агіографічною версією 1262 р. Пашуто В. Т. *Очерки по истории Галицко-Вольнской Руси*. Москва 1950, с. 113-115; Пашуто В. Т. *Образование Литовского государства*. Москва 1959, с. 37-39; Іноді, щоправда, на дублікацію повідомлення не звертають уваги, див. напр.: *Галицько-Волинський літопис*. Коментар М. Ф. Котляра, Київ 2002, с. 290, 310; Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów książąt Halicko-wołyńskich*. Poznań – Wrocław 2002, s. 199.

³ Див.: *Полное собрание русских летописей* (далі – ПСРЛ), т. 2, стб. 830-831 (ред. А, в Іпат. під 1255 р.), стб. 858-859 (ред. В, Іпат. під 1262 р.). Курсивом подано фрагменти тексту, що відрізняються, підкреслено те, що потрапило на різні місця. Зокрема, про Мівдовга у ред. В оповідається перед охрещенням

<p>Ред А.</p> <p>1. Потом же Воишелкъ сътвори мир съ Данилом и выда дъщерь <u>Миндог-довоу</u> за Шварна сестроу свою.</p> <p>2. и прииде /в/ <u>Холмъ</u> къ Данилоу, оставив княжение свое, и воспримъ мни/ше/ский чин, и вѣдасть Романови сынови королевоу Новгородъкъ от Миндога и от себе и Вослоним и Волковыескъ и всѣ города,</p> <p>3. а сам просися ити во Святоую Гороу и наиде емоу король поуть оу короля оугорьского,</p> <p>4. и не може /до/ ити Святое Горы и воротися въ болгарех</p>	<p>Ред В.</p> <p>1а. Бяше ше /же/ оу него /<u>Миньдовга</u>/ сынъ Воишелкъ же /и/ дъчи, дщерь же отда за Шварна за Даниловича до <u>Холма</u>.</p> <p>1б. Воишелкъ же нача княжити в Новѣгородѣ в поганьствѣ боуда и нача проливати крови много. Оубивашет бо на всяк день по 3 по 4.</p> <p>Которого же дни не оубьяшетъ кого, печаловашетъ тогда. Коли же оубьяшетъ кого, тогда весель бяшетъ.</p> <p>1в. По сем же вниде страх Божии во сердце его. Помысли въ собѣ, хотя приати святое крещение и крестися тоу в Новѣгородѣ и нача быти во крѣстьянствѣ.</p> <p>2а. И по семь иде Воишелкъ до Галича къ Данилови князоу и Василкови хотя прияти мни/ше/ский чинъ.</p> <p>2б. Тогда же Воишелкъ хрести Юрья Лвовича, тоже потомъ иде в Полониноу къ Григорьеви в манастирь и пострижесе во черныѣ и бысть въ манастири оу Григорья три лѣта.</p> <p>3а. Оттолѣ же поиде во Святоую Гороу,</p> <p>3б. приемъ благословение от Григорья. Григорѣи же бяшетъ челоуѣкъ святъ, акоже не боудеть /Хлебн. не бысть/ перед ним и по нем не боудеть.</p> <p>4а. Воишелк же не може дойти до Святѣи Горѣ, зане мятежъ бысть великъ тогда в тыхъ землях.</p> <p>4б. И приде опять в Новѣгородок, оучини собѣ манастирь на рѣцѣ Немнѣ межи литвою и Новымъгородькомъ и тоу живяше.</p>
---	---

Воишелка (“Миновушоу лѣтоу одномуоу и во осень оубить бысть великий князь литовський Миньдовг...”, стб. 858), назва Холма зустрічається в обох редакціях в різному контексті. У косих дужках – різночитання з Хлебн., подано тільки найважливіші з них, варіанти типу “горы-горѣ”, “убьяшетъ-убиаше” не враховувалися.

Вихідною є перша, світська, оповідь. Однак, вже вона не є простою фіксацією подій. Зв'язок: “Воишелк створи мир с Данилом”, постригся в Холмі, столиці Данила, й віддав усю свою волость Роману, сину Данила, наводить на роздуми. А якщо пригадати, що незабаром литовський князь розстригся і схопив Романа⁴, це дозволяє припускати насилля над фактами.

Добровільні постриження князів – взагалі досить сумнівні. З літописних прикладів, крім Войшелкового, можна назвати тільки Святошу Давидовича (1106). Судислав Володимирич (1059), Ігор Ольгович (1146), Рюрик Ростиславич (1205) були пострижені насильно. У даному разі послідовність подій, і зокрема, конфлікт з Данилом та Романом, суперечать версії добровільного почернення. У ГВЛ (в Іпат під 1260 р.) читаємо: “Данило король... еха ко Волковыскоу, ловя яти ворога своево Вышелка и Тевтила (Хлебн. Тевтивила) ... Искаше его (Хлебн. ею) по стаемь, посылая люди и не обрѣте ею, бѣста бо великоу леств оучинила: я (схопив – Т. В.) Вышелгъ сына его Романа”. Далі розстриження Войшелка й повторне вокняжіння літописець пов'язує зі смертю його батька Міндовга (Іпат під 1263 р.), проте зрозуміло, що схопити Романа не міг чернець, до того ж, Войшелк діє разом з Товтивілом. Між іншим, про недобровільне постриження і охрещення побічно свідчить Ливонська римована хроніка. Під 1265 р.: “Він (Войшелк) тепер знову з'єднався зі своїми людьми, і вони поклялися йому у відданості, за язичницьким звичаєм”⁵. Подібний приклад

⁴ Див. *ПСРЛ*, т. 2, стб. 830-831, 847, (див. також стб. 860-861 – оповідь про події по смерті Міндовга, – втечу Войшелка до Пінська й повторне вокняжіння в Литві після вбивства Треняти й Товтивіла). Треба додати, запис про мирний договір з Данилом (стб. 830) є першою згадкою про Войшелка у ГВЛ, раніше (Іпат. під 1253 р.) описані військові дії під Турійськом (стб. 819-820). Міндовг посилав не названого на ім'я сина воювати, а згодом “прося мироу и хотя любви о сватъствѣ”. Про можливий зв'язок цих епізодів див., напр.: *Галицько-Волинський літопис*. Коментар М. Ф. Котляра..., с. 273, 290.

⁵ The Livonian Rhymed Chronicle. *Indiana University Publications: Uralic and Altaic Series*. English translation by J.C. Smith and W.L. Urban, 1977, t. 128, lines 7204-7206, p. 165, transl., p. 89. – цит. за: Rowell S. C. *Lithuania Ascending: A Pagan Empire Within East-Central Europe, 1295-1345*. Ed. 1994. Reprinted 1995. Cambridge Studies in Medieval life and thought: IVth ser., 25. Cambridge University Press, p. 140. Хотілося б подякувати пані К. В. Кириченко, яка звернула мою увагу на цю звістку.

перетворення насильного почернення на добровільний крок під пером літописця відомий з опису відходу в монастир Ігоря Ольговича сторіччям раніше⁶.

Однак вдячний сюжет охрещення язичника не міг не привернути увагу давньоруських книжників. Першою переробкою і була версія, вміщена у ГВЛ по кількох роках⁷. Вторинність її не підлягає сумніву: визначення героїв, центрів подій видає руку зацікавленого редактора, що виходив з пункту спостереження, віддаленого від останніх років правління Данила. Так, названа не реальна столиця Данила тих часів Холм, а загальне означення Галицької землі – Галич⁸, не Данило та його син Роман, які мали найбільший вплив на події в Литві, а Данило з Васильком, Лев і Юрій Львович, котрі перебували у центрі уваги літописця кінця XIII ст. Додаткові блоки в інформативному плані є пустими, написання їх потребувало не залучення нової інформації, а використання церковно-книжної топіки.

Опрацювання тексту проведене у двох напрямках: охрещення та “житіє” Войшелка унормоване згідно з агіографічними канонами, крім того, вилучені підозрілі світські деталі. Запис

⁶ Така тенденція проявилася у сцені захоплення та постриження в 1146 р. Ізяславом Мстиславичем Ігоря Ольговича в Іпатіївському літописі порівняно з Лаврентіївським, пор.: *ПСРЛ*, т. 1, стб. 314; т. 2, стб. 337-338. “Напівдобровільний” за Іпатіївською версією чернець Ігор перебував у волості Ізяслава, Переяславі, потім Києві – так само, як Войшелк у Данила, й Ізяславові також дісталися його волості. Постриження до певної міри було гарантом усунення суперника (доки той не розстригся).

⁷ Про численні пізніші переробки цього сюжету див.: Goldfrank D. *Lithuanian Prince-monk Vojselk...*, р. 51-63; Огицкий Д. П. *Великий князь Войшелк...*, с. 180-196.

⁸ Холм усе ж таки згадано, та як резиденцію Романа. До речі, В. Т. Пашуто, А. І. Генсьорський та ін. схилилися до того, щоб вважати Холм (ред. А) початковим свідченням, а Галич (ред. В) – його переробкою (див., напр.: Пашуто В. Т. *Очерки...*, с. 114-115, 121; Генсьорський А. І. *Галицько-Волинський...*, с. 65). Разом з тим, приймалося також і охрещення у Новогрудку (з ред. В), отже, допускали вільну контамінацію різноспрямованих текстів. Треба зауважити, що топографічні вказівки ред. В працюють на те, щоб віддалити Войшелка від двору Данила. Литовський князь, мовляв, був у Галичі “проїздом” з Новогрудку до монастиря у Полонині, подорожував до Афону, а зі Святої Гори повернувся знов у Новогрудок. Таким чином відведена думка про захоплення у полон (це припускав уже В. Б. Антонович, *Очерк истории великого княжества Литовского до половины XV ст.* Київ 1878, с. 648-649).

про мир з Данилом замінений⁹ на стандартне змалювання гріхів язичника, любові до пролиття крові, й наступного входження “страху Божого” в його серце¹⁰ (1б-1в, охрещення відбувається у Новоградці, і не пов’язане з руськими князями). Невмотивоване в ранній редакції рішення про постриження у пізній версії перетворено на поступове самовдосконалення християнина. Етапи його взоровані на процедуру послушництва. Войшелк спочатку хреститься, потім йде до Данила і Василька, “хотя прияти мнишески чинь”, а приймає його за всіма правилами в одному з монастирів у наставника Григорія (1в-2б).

Такі самі трансформації відбулися і з наміром Войшелка піти на Афон. У ранній редакції про подорож оповідається одразу ж після передання Романові Войшелкової волості, й литовський князь повністю залежить від волі короля-Данила: “А сам просися ити въ Святоую Гороу, и наиде емоу король поуць”. У пізній версії постриження і подорож на Афон розділяє добрий випробувальний термін – три роки перебування у монастирі¹¹, князь йде в Святу Гору з монастиря, а не від Данила, “прием благословение от Григория”, найкращого з можливих вчителів (За-3б)¹². І нарешті, невдача Войшелка (не зміг дійти до Афону тому повернувся) саме у пізній версії отримала логічне пояснення, вказівку на певні “об’єктивні причини”: тоді, мовляв, в тих

⁹ Можливо, у вторинній редакції мир з Данилом не згаданий ще й тому, що в ній підкреслено залежність Войшелка від Міндовга. Напр., сестру заміж за Шварна віддає не Войшелк, а його батько. У подібній трансформації можна вбачати вплив одного з топосів агіографічної літератури: протистояння батька-язичника й сина-християнина, див. продовження оповіді про Войшелка, *ПСРЛ*, т. 2, стб. 859: “отець же его Миндовгъ оукаривашеться (Хлебн. оукариваше) емоу по его житью” (Хлебн. про его житие).

¹⁰ Про таку “конвертацію” на прикладі літописного образу Володимира Святославича див.: Толочко О. П. Толочко П. П. *Київська Русь*. Київ 1998, с. 116-118.

¹¹ На підставі цієї вказівки часто роблять хронологічні підрахунки, проте не враховується, що маємо справу із священною цифрою, типовою також і для книжності й фольклору.

¹² “Человѣка свята, яко ж не бысть пред ним и по нем не будет”. Як правило, вважають, що така характеристика передбачає особисте знайомство автора з тим Григорієм. Втім, це ніщо інше, як суперлатив, висловлений у традиційній для літописів формі (див., напр., *ПСРЛ*, т. 2, стб. 512: “погорѣ Ростовъ и церкви вси, и сборная... якоже не было николи же, ни будеть”). Для використання подібних конструкцій зовсім необов’язкове особисте знайомство і навіть реальне існування особи, цілком достатньо “віртуальної реальності”.

землях були заворушення. Завершення афонського епізоду гідне взірця чернецьких чеснот: “и прииде опять въ Новѣгородок, оучини собѣ монастырь... и тоу живяше”.

Єдина світська деталь, що з'являється в агіографічній версії – охрещення новонавернутим Войшелком Юрія Львовича. Можна обережно припустити, поява її обумовлена тенденціями літописця Володимира Васильковича. Вказаний епізод об'єднує в один ланцюг постриження і вбивство Войшелка¹³. За ГВЛ, Войшелк був убитий Левом, отже, Лев убив людину, котра хрестила його сина, що підкреслює негативну характеристику вбивці¹⁴. В останній частині ГВЛ Лев та Юрій Львович набули рис одіозних, і ця деталь органічно вплетена в літописання цього періоду.

Як уже відзначалося, подвоєння повідомлень в літописах не є поодиноким. З найвідоміших літописних дублів можна назвати “Долобський снем” Святополка й Володимира Мономаха та похід Михалка Юрійовича на половців¹⁵. Порівнюючи продубльовані сюжети, можна помітити, що робота над текстами йшла в одному напрямку. Коригуючи початкові фрагменти,

¹³ З приводу такої деталі, як хрещення Юрія, існують різні думки. А. І. Генсьорський, напр., припускав, що запис походить з літопису Лева Даниловича (*Галицько-Волинський...*, с. 57-58). Проте в тексті до імені Данила додано Василька, що типово для літописця Василька й Володимира Васильковича. Крім того, давньоруські літописці полюбляли деталі, що підкреслювали б контраст між ситуацією перед нещастям (зрадою, вбивством) і після нього. Пор., Любецький з'їзд й осліплення Василька Теребовлянського 1097 р., хрестоцілування 1145 р. та вбивство Ігоря Ольговича 1147 р., мирний бенкет (“и яко начаша пити и веселитися”) рязанських князів і вбивство їх рідними братами 1217 р. (*ПСРЛ*, т. 1, стб. 440)... Слід зазначити також, що дата народження Юрія Львовича невідома, і, за припущеннями дослідників, може коливатися від 1250 по 1260 рр. (див. Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów...*, s. 198, хоча сам автор вважає свідчення ГВЛ про охрещення вірогідним і на підставі контамінації двох оповідей про Войшелка (в Іпат під 1255 й 1262 рр.) народження Юрія датує 1255 р.).

¹⁴ Оцінки новітніх дослідників тотожні інтенціям літописців. Про “звіряче вбивство” Левом Войшелка див., напр.: Котляр Н. Ф. *Галицько-Волинська Русь*. Київ 1998, с. 215, 219. Варто, однак, зауважити, що сцена вбивства не зовсім вписується в образ ідеального князя-ченця. Лев убив Войшелка під час сварки на бенкеті, коли князі розійшлися “со снѣма” (чернець був присутній на княжому снемі), а Лев з Войшелком вирішили випити іще по чарці.

¹⁵ Перший описаний у ПВЛ під 1103 та 1111 рр., другий у Лаврентіївському літописі поданий під 1169 і 1171 рр., в Іпатіївському – під 1172 й 1173 рр.

редактори намагалися переписати відповідні сцени згідно зі своїми уявленнями про норми опису перебігу подій, часто спрямовуючи їх у церковно-книжному дусі. Звертали вони увагу і на належний зв'язок між епізодами, заповнюючи обриви, недомовки, розповсюджуючи лапідарні вислови. У даному разі дещо загадкове повідомлення про охрещення литовського князя, пов'язане, як можна здогадуватися, зі звичайними для тих часів не зовсім благородними методами князя Данила, перетворилося на типове агіографічне оповідання, набагато ближче серцю давньоруського книжника.